

A jobbágytelki kollektivizálási kísérlet története

A kommunista hatalom berendezkedése után az országos kollektivizálási kampány alól Jobbágytelke sem maradhatott ki. A mezőgazdaság átszervezésének munkálataiba a helyi pártapparátus tagjai is bekapcsolódtak és igyekeztek a felsőbb szervektől érkező rendeleteket gyakorlatba ültetni. Folyamatosak voltak a felvilágosító, meggyőző jellegű előadások, fejtágítások, melyek mind az átalakulás szükségességét, a szocialista termelési viszonyok felsőbbrendűségét hangoztatták. A levéltári adatokból is kimutatható, hogy a meggyőző munkát a helyi előjárókra, a tanügyi alkalmazottakra és a különböző szervezetek tagjaira, vezetőire bízta.⁸⁷ A jegyzőkönyvek tanúsága szerint ezek az elemek nem minden esetben végeztek sikeres meggyőző munkát. Ennek okai többértűek, a helyi lakosság ellenállása mellett sok esetben a szervezéssel megbízott káderek sem voltak érdekeltek a mezőgazdaság szocialista átalakításában.

A szovjet kollektivizáláshoz hasonlóan Romániában is párhuzamosan zajlott a kollektívek szervezésével a kuláktalanítás, és ez alól Jobbágytelke sem volt kivétel.⁸⁸ Az adatközlőkkel készül interjúkból kiderült, miként próbáltak a kuláklisra való felkerülés ellen védekezni a gazdák. Például elterjedt volt a földek a családtagokra vagy falubeliekre való átíratása is. Egy ilyen kiútkeresési módszer sikeres adminisztratív lebonyolításához természetesen szükség volt egy megértő és a gazdákkal összejáró helyi vezetésre is.⁸⁹

[...] itt is voltak külön ezek a nagyobb gazdák kulákoknak véve. Kínózták, hívták, minden, s akkor aztán még voltak itt a felső szomszédban is, leíratta a birtokát. Tiszta ingyen odaadta egy szegénynek, hogy ő meneküljön, hogy ne legyen olyan nagy birtoka. [...] Ott, ahol a háza van, azt is úgy adta oda, hogy építsen oda, akkor Hermánba egy darab földet, s akkor Cseroldalban, s nem tudom még hun. Le kellett írassa, mert ha nem íratta le, akkor kulák volt. (M. L., férfi, sz. 1925)

87 Pl. Magyar Népi Szövetség, Romániai Demokrata Nők Szövetsége, Ifjú munkás Szövetség, Vöröskereszt, Román–Szovjet Baráti Társaság, Békeharc-bizottság.

88 A kulákká nyilvánítás mikéntjéről és motivációiról, illetve a kategóriából való kikerülés körülményeiről csak elvétve került elő adat a levéltári anyagban, illetve az adatközlők információi is hiányosak. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy az ilyen jellegű iratok nem léteznek, így azok további kutakodás tárgyát kell majd képezzék.

89 Levéltári források bizonyítják, hogy olyan eset is előfordult, amikor a helyi vezetők kérvényezik a felsőbb szerveknél, hogy valakit töröljenek a kuláklisról. (SJAN Mureș, Primăria comunei Simbriași: 104/1955 – 29.)

A romániai kollektivizálás egyik jellemzője volt az időről-időre visszatérő erőszak alkalmazása a szövetkezetekbe való belépéstől vonakodó parasztok meggyőzése érdekében. A korabeli eseményekre visszaemlékező riportok, cikkek, irodalmi művek, illetve a szakirodalom is bőven szolgáltat ilyen esetekre példát, amelyekben a megfélemlítés minden eszközt bevetette a hatalom, sőt még a gyilkosságoktól sem rettentek vissza. Az ilyen események alól Maros tartomány sem volt kivétel (László 2005b), sőt a jobbágytelkiek közeli szomszédságában is kivégeztek egy kuláknak nyilvánított gazdát, aminek híre hamar eljutott a faluba. 1950 júniusától a gyors és tömeges kollektivizálás érdekében a megyei előljárók erőszakhoz folyamodtak, és a tervszámok elérése érdekében bevetették a megfélemlítés és a kényszerítés eszközeit. Így a rendőrség és a Securitate is bekapcsolódott a kollektivizálásba, és a nyár és az ősz folyamán országsszerte mintegy 30 000 személyt íratnak be a termelőszövetkezetekbe (László 2009: 59, Levy 2001: 107). Ebben a kontextusban történt Kiss István vadadi gazda esete is, akit különféle „ellenséges” cselekedetekkel vádoltak (pl. kollektivizálás elleni agitáció), majd 1950. július 20-án este őrizetbe vették, hogy bekísérjék a marosvásárhelyi Securitatához. 21-ére virradó éjjel a Csíkfalva felé vezető úton megpróbált megszökni, ezért lelőtték. Holttestét a helyi, kulákként megbélyegzett gazdákkal temették el. Másnap egy már korábban folyamatban lévő perben (amelyben azzal vádolták, hogy eltitkolt 1 hektár földterületet), nevetséges módon egy és fél év börtönre ítélték, illetve teljes vagyonelkobzással sújtották. Valójában így akarták földjeit átjászani a (hatékony megfélemlítésnek is köszönhetően) megalakuló vadadi „Új Élet” kollektívnek (László 2011). László Márton szerint a félelmet nem volt elég csupán előidézni, hanem a kollektívbe kényszerítendő vidéki lakosság körében el is kellett terjeszteni. Ennek érdekében több ellenálló gazdát a Milíciára vagy a Securitatéra vittek, ahol megfélemlítéssel vagy fizikai erőszakot alkalmazva kényszerítették őket a szövetkezetekbe való belépésre. Néhány esetben utasították őket, hogy a velük történeteket az otthoniaknak elmeséeljék. A félelemkeltésnek meg is lett az eredménye, ugyanis két hónapi szervezőmunkával Maros megyében 33 kollektív gazdaságot alakítottak meg 1950. szeptember végéig (László 2014: 64). A hatalom megfélemlítő, elrettentő szándéka tehát működött, a vadadiak beléptek a kollektívbe, és a gyilkosság híre is hamar elterjedt a környékbeli falvakban, figyelmeztetve a gazdákat engedetlenségük, makacosságuk esetleges súlyos következményeire. A jobbágytelkiek is értesültek Kiss István haláláról, visszaemlékezéseikben is megemlítik azt. Természetesen a hallomásból ismert történet rengeteg változáson ment keresztül, az elmondottak nem minden esetben közelítik meg a László Márton kutatásai által feltártakat.

Nálunk nem volt olyan. Hát Vadadon ott meg Kiss Pista bácsit vagy valakit kivégeztek... a falu végén meglőtték. (K. Zs., férfi, sz. 1935)

A porba le volt hintve, már ott volt az alvadt vér... Úgy hallottam én, hogy a kocsi után kötötték, elesett, és akkor húzatták a kocsi után. Egy embert meg kellett ijesszenek, hogy álljanak be a kollektívbe a többiek. S aztán utána mind beálltak. (S. Zs., férfi, sz. 1934)

Mert ő volt a legnagyobbik gazda. [...] S mindenki azt mondta, ő ha nem áll bé, akkor nem áll senki bé. Jöttek, s éjjel elhozták. Beültették a ponyvás kocsiba – mert avval jártak ők –, s meghordozták a faluban, mindenütt ki... S ahogy az út megyen le Szereda felé, tér el Vadadba, s ott megyen le Szeredába, ott volt egy földje neki. Kihozták oda, s lapátot s ásót, s megásatták a sírt, s ott meglőtték és el is temették, hogy ne tudja senki, hogy hova van téve. [...] Hát már aztán így, hogy kezdtek meglőni, másikat elvitték kényszermunkára, a nagyobb gazdákat, így aztán beálltak. Nem érdemes akkor, hogy kínoztassák magukat. (M. L., férfi, sz. 1925)

A máshonnan érkezett agitátorok mellett a helyi vezetés folyamatosan igyekezett a jobbágytelki kollektív gazdaságot megszervezni. Kérdéses azonban, hogy a szervezőmunkájukban mennyire voltak ténylegesen elkötelezve a szocialista eszmék iránt és milyen mértékben éltek a halogatás, a kivárás módszerével. A levéltári anyagok tükrében elmondható, hogy a kollektivizálás ügye terítéken volt, a vezetőség a tőle telhetőt megtette az ügyben. Ugyanakkor itt kell megjegyezni, hogy a vizsgált (és az általában vett) levéltári anyagot óvatosan, körültekintően kell kezelni, ismerni kell az adott korszak körülményeit. Így a kommunizmus alatt született hivatalos iratok kapcsán a kutató tudatában kell legyen annak, hogy ezek a dokumentumok egy elnyomó hatalmi közegben keletkeztek, ahol a valóságnak ábrázolása, az igazság kimondása nem minden esetben élvezett prioritást. Ö. Kovács József kiemeli, hogy a modern diktatúra kialakításának első lépése rendszerint a nyelvi térben valósul meg. A szavak nem eredeti jelentésükben kerülnek használatra, és „az állami erőszak az áldozat identitásának megrendítésével kezdődik, ami elsősorban szavakkal, vagyis a nyelv lehetséges manipulációjával érhető el. A Sztálinnak tulajdonított, híres mondás szerint a nyelv nem pusztán kommunikációs eszköz, hanem fegyver.” (Ö. Kovács 2015: 36.) Az általam is vizsgált dokumentumok is igazolják azt, hogy a modern diktatúrák korának egyik sajátossága a színpadiassá, instrumentálissá váló kommunikáció (Ö. Kovács 2015: 36).

A helyi kulturális viszonyokra, azok szocialista szellemben való átalakításáért folyó munkára világít rá az 1955. április 8-án megtartott néptanácsi ülés (a mai olvasó számára igencsak színpadiasnak ható) anyaga is.⁹⁰ A gyűlésen elhangzott a helyi Petőfi Sándor Kultúrotthon igazgatójának jelentése, amely a község kulturális színvonalát és annak emelése terén végzett munkát mutatta be. Ebben kiemelik, hogy „a tavaszi mezőgazdasági kampány sikere elsősorban az emberektől s nagyrészt az emberek kulturális színvonalától függ, attól, hogy mennyire ismerik azokat az eszközöket, módszereket, amelyeknek alkalmazásával a legnagyobb terméshozamot érhetik el. Községünkben a néptömeg felvilágosítása érdekében megszerveztük az agrotechnikai előadásokat. Munkatervet készítettünk, és megkezdtük annak

⁹⁰ A jegyzőkönyvek közül részletesebben az 1955-ös és 1959-es évek eseményeiről szólókat elemeztem, mivel a kutatás szempontjából ezek bírnak nagyobb relevanciával. Ugyanis 1955-ben kezdődött el a romániai kollektivizálás utolsó nagy szakasza, amelynek eredményeképpen 1959-re felerősödött Jobbágytelken és környékén is a szervező, meggyőző munka.

alapján a munkát. A szervezőmunkába bevontuk a képviselőket, hogy körzetükből toborozzák a hallgatókat. A januári első előadásra 52 hallgatót toboroztak a képviselők. A második előadásra 45-öt. Február hónapban szintén csak két előadást tudtunk tartani, az elsőt 40, a másodikon 43 hallgató vett részt. Március hónapban 4 előadást tartottunk, átlag 50-60 hallgatóval. Az első hónapban azért nem tudtunk csak 2-2 előadást tartani, mert a képviselők nem segítették a kultúrotthon vezetését minden alkalomkor. Március hónapban azonban javult a helyzet, mert a képviselők megadták a segítséget a kultúrotthonnak. Az agrotechnikai előadásokat Kocsis Lajos és Nagy Károly tanítók tartották. Az előadások után a hallgatók tettek fel kérdéseket az előadónak, akik a szükséges felvilágosítást megadták.”

A jelentés tanúsága szerint „a színjátszó csoport az első negyedévben 2 színdarabot adott elő, amikor 300-450-en nézték végig az előadást. Nagy hiba, hogy nem volt jól megszervezve a munka, mert akkor a színjátszó csoport jobban kihasználhatta volna a téli időszakot, és kéthetenként tarthatott volna előadásokat. Hiba, hogy Balla Antal, aki táncsoport felelős, a színjátszó csoportot is egyedül akarja vezetni. Ezáltal nem jut elég ideje, hogy jó munkát végezzen. A szereplők készületlenül állnak fel a színpadra, nem tudják szerepüket, és ahelyett, hogy építő téli előadásukkal tanítanak a hallgatókat, azt mutatja meg, hogyan nem szabad színpadra állni. A tantestület kijelölt tagja, Bereczki Mária mellőzve volt a színdarab tanításból. Ezeket a hibákat ki kell küszöbölni, és a színjátszó csoport munkáját úgy kell vezetni, hogy a hallgatók igazán tanuljanak a hallottakból.”

A jelentést felolvasó kultúrotthon-igazgató is önkritikát gyakorolt: „[...] hibát követtem el, hogy nem szerveztem elég komolyan a munkát. Nem tartottunk munkaértekezleteket, nem készítettünk munkatervet minden csoport munkájára, és az arra kijelölt elvtársat a beszámolóban nem vontuk felelősségre. Ennek következtében községünk kulturális munkája nem felelt meg a Pártunk és Kormányunk által kívánt követelményeknek.”

Ezt követően újra a kulturális élet ismertetése következik: „A táncsoport február hónapban az IFIL⁹¹ meghívására 12 párral Régenben szerepelt, ahol fegyelmzett magaviseletükkel, szép és mutatós táncukkal nagy siker arattak. Nagygyűlések és más alkalomkor az első negyedévben összesen 7 politikai ismeretterjesztő előadást tartottunk. Az olvasókörök, bár beszerveztük 6 csoportba, nem működtek elég tevékenyen. A kiadott ismeretterjesztő és szépirodalom könyveket nem dolgozták fel helyesen és nem cserélték. Ennek oka az is, hogy az olvasóköröknek nem volt munkaterve. A jövőre vonatkozólag a munkát helyesebben kell megszerveznünk, hogy a község lakóit jobban be tudjuk vonni az olvasókörök közös munkájába. Eddig a kultúrotthon könyvtára az iskolában volt, ahonnan a könyveket az iskola gyermekek vitték haza a szüleiknek olvasás végett. A könyvtárnak 62 olvasója van. Sikertült a könyvtár részére szekrényt szerezni, és így a könyvtárat május 1-ig átszállítjuk a kultúrotthonba, ahol a község lakói rendelkezésére fognak állani a könyvek. A könyvtár olvasóinak gyarapítása érdekében kéthetenként könyvismer-

91 Szászrégeni fakitermelő vállalat.

tetést fogunk tartani. Az első negyedévben a moziban 24 előadást tartottunk. Bár jobbnál jobb filmek érkeznek, mégis néha igen gyenge volt a látogatás. Ennek érdekében széleskörű felvilágosító és meggyőző munkát kell végezni. Igen fontos feladat hárul a képviselő elvtársakra, akik körzetük látogatása alkalmával beszéljenek a film fontosságáról. A tavaszi mezőgazdasági kampány megindulása alkalmával még hathatósabb munka hárul a kultúrotthonra. Ebben az időszakban is tovább kell folytatni mindenféle kultúrmunkát, és a kultúrmunkát a tavaszi mezőgazdasági kampány előkészítésének szolgálatában kell állítsuk. Ennek érdekében szorosan együtt kell működünk a községi néptanáccsal és tömegszervezetekkel. Ezen a vonalon jelentős eredményeket érhetünk el a mezőgazdaság fejlesztésére vonatkozó párt- és kormányhatározatok megjavításában.”

A jelentést követező határozatok követték:

„1. Sz. 1955. május 1-ig az iskolában lévő kultúrotthon könyvtárát a kultúrházban átszállítják, hogy ezzel biztosítsák a könyv olvasók számának növelését.

2. Sz. Az olvasóköri, mozilátogatók számának megjavítása érdekében a kultúrotthon vezetősége a második negyedévben egy munkatervet fog lefektetni és azt tiszteletben fogja tartani.

3. Sz. Május 1. tiszteletére a színjátszó csoport egy színdarabot fog tanulni, amelyet, ha az idő megengedi, a szabadban fog előadni.

4. Sz. A kultúrotthon vezetősége kapja azt a megbízást, hogy tegyen meg mindennemű intézkedést, hogy községünkben ünnepélyes keretek között legyen megtartva május 1., a munkásság nemzetközi napja.”

Ebből is látható, hogy a falut sem kerülte el a Gagy József által is bemutatott könyvtár- és filmszínház-alapítási láz (Gagy 2009: 188–189). Az ugyan nem derül ki egyértelműen, hogy ebben az esetben tényleg könyvtáralapításról vagy csak öszszevonásról van szó, de mindenképp érdekes, hogy helyi szinten ilyen módon próbálták az olvasók számát növelni. Kiderül a forrásból, hogy ekkor már filmvetítések is zajlottak, de ezek látogatottsága nem volt kielégítő a helyi vezetőség számára (január és március között 24 vetítésre került sor). Ezek mellett az olvasóköri, a tánc-csoport és a színjátszó csoport működéséről is szó esik, illetve az is felsejlik, hogy utóbbiak milyen jellegű előadásokat kellett betanuljanak és színpadra vigyenek a szocialista kultúra szellemében.⁹² Ennek a feladatnak az egyik megbízottja többek között Balla Antal volt. Az 1955. április 8-ai néptanácsi gyűlés jegyzőkönyvében egy, a gyűlésen jelenlevő hozzászóló község kulturális színvonalának emelése terén végzett munkájával kapcsolatosan kiemelte, hogy „nagy meglepéssel van Balla Antal tevékenysége iránt, és rámutat, hogy nagyon sokat foglalkozik az ifjakkal, neveli és oktassa őket.” A jegyzőkönyv tanúsága szerint Balla Antal elfogadta a jelentésben elhangzott bírálatot, és „ígérte, hogy a jövőben még komolyabb munkát fog kifejezni kultúr téren.”⁹³

92 A színjátszó csoport februárban és márciusban 1-1 előadást tartott, melyeken előbb 300, majd 450 fős nézősereg vett részt.

93 SJAN Mureș, Primăria comunei Simbriasi: 5/1955 – 29–33.

A Jobbágytelki Községi Néptanács Végrehajtó Bizottságának 1955. szeptember 4-i jegyzőkönyvének tanúsága szerint határozatot hoztak, hogy a helyi tantestület minden egyes tagja „köteles, hogy a szülői látogatások stb. alkalmával álljon szóba a meglátogatott gazdaság tagjaival és ismertesse a társas és a kollektív gazdálkodás előnyeit.” Ugyanitt felszólítják a női szervezet vezetőségét, hogy „minden egyes női nagygyűlés első helyen foglalkozik a mezőgazdasági társulás és kollektív gazdaság létesítésével kapcsolatos kérdéssel. Ennek érdekében egy nő tantestületi tag ad ismertetést a kollektív és társas gazdálkodás előnyeiről.” A meggyőző munkát volt hivatott elősegíteni az a határozat is, hogy Végrehajtó Bizottság az év végéig meghívja egy jól működő társas gazdaság vagy kollektív gazdaság elnökét, hogy „tartson előadást a társas és kollektív gazdaság működéséről a nagygyűlés előtt, és ismertesse a kollektivisták jövedelmét és életét.” Emellett azt is tervbe vették, hogy októberig a VB élenjáró termelőkből két csoportot fog szervezni, és a jól működő nyáradszeredai, illetve csiba-káposztásszentmiklósi kollektív gazdaságokat fogják meglátogatni. Hazatérésük után a helyi nagygyűlés előtt kell beszámoljanak a látottakról. A következő határozati pontok kimondták, hogy a VB intézkedni fog, hogy minden egyes szövetkezeti nagygyűlésen napirenden legyenek a társas és a kollektív létesítésével kapcsolatos kérdések, illetve a képviselők a falubeliek meglátogatása során foglalkozzanak az említett kérdésekkel. A falubeliek kérdéseivel pedig forduljanak a Végrehajtó Bizottsághoz, amely megad minden segítséget. Végül az utolsó határozati pontban kimondták, hogy az említett szervezetek vezetősége, a képviselők, a tantestület és az Ifjómunkás Szövetség vezetősége széleskörű meggyőző munkát fog végezni annak érdekében, hogy „egy szalmafeldolgozó szövetkezet létesüljön községünkben. Meg kell magyarázni a népnek, hogy csak így tud megszabadulni a kizsákmányolóktól, akik jönnek és kereskedés végett olcsón felvásárolják a szalmafonatot.”⁹⁴

A következő, szeptember 25-ei ülés központi témája ugyancsak a kollektív gazdaság megalakítása, mely első napirendi pontként szerepel („A Végrehajtó Bizottság kifejtett tevékenysége a mezőgazdaság szocialista átalakítása terén, mint például a körzetekben kölcsönös segítő csoportok létesítése, szimpla termelő társulások, társas gazdaságok, termelő szövetkezetek, valamint kollektív gazdaságok létesítése terén”). Az elnök jelentéséből kiderül, hogy a VB meggyőző munkája elégtelen volt, nem mozgósította kellőképpen a képviselőket és a helyi szervezetek vezetőségét. Ugyanakkor a tantestület felelősségét is felveti, „mert szülőlátogatások alkalmával nem foglalkoztak egyáltalán ezzel a kérdéssel.” Végül a jelentés kifejti, a híreszteléssel ellentétben igenis van lehetőség a községben társas- vagy kollektív gazdaság létesítésére, ugyanis előbbi működéséhez elegendő legalább 100 hektár szántó és 20 hektár szőlő. Az egyik hozzászóló képviselő szerint „helyes és helytálló a társas és kollektív gazdaság létesítése, mert mindent a gép végez, és így könnyíti a dolgozó parasztok munkáját, de viszont vannak társas gazdaságok, melyek hátul kullognak, mint például a székelyhodosi, amely nagyon rosszul működik, és éppen közvetlen

94 SJAN Mureș, Primăria comunei Simbriași: 5/1955 – 105–108.

szomszédunk, akiktől nem lehet jó példát látni, és ami [...] akadályozza a munkákat új társas gazdaság létesítése terén, mert csak az az egyetlen meggyőző munka, amelyet a lát a paraszt saját szemével.” Egy másik felszólaló kiemeli, hogy „a kollektív munka az [...] előnyös, mert közösen művelik meg a földet, és a traktor végzi a munkát, ami szintén megkönnyíti a dolgozó parasztok munkáját.” Végül az ülésen elhatározzák, hogy a VB egy rendkívüli gyűlésre fogja összehívni a tömegszervezetek vezetését, a női felelőst, az Ifjúság Szövetség vezetését, a képviselőket, az élenjáró termelőket és a tantestületet, amelyen megvitatják a parasztok meggyőzésére használandó módszert, illetve minden résztvevő konkrét feladatot kap. Emellett a kultúrotthon vezetősége a VB segítségével kimondottan csak a jól működő társas- és kollektív gazdaságok munkamódszereit, a tagok kedvező jövedelmét és életkörülményeit bemutató konferenciákat fog szervezni. Ezeket a társas- és kollektív gazdaságok mintaszabályzatának feldolgozása mellett rámutatnak „a rosszul szervezett társas és kollektív gazdaságok okaira, hogy honnan erednek a hibák és kik hibájából nem működik jól a kollektív munka.” Látható, hogy pár hét elteltével sem volt előrelépés a kollektivizálás ügyében, ráadásul a szervezési, meggyőzési feladatokkal megbízottak sem teljesítették a legutóbbi alkalommal rájuk bízott teendőket. Ugyanakkor érzékelik a hiányosságokat, rámutatnak arra is, hogy nem minden kollektív gazdaság működik úgy, ahogy azt elviekben elvárható lenne.⁹⁵

A kollektivizálás szervezése alatt előfordult az is, hogy a vonakodó gazdák más településen tanuló vagy dolgozó családtagjait is felkérték, hogy győzzék meg az otthoniakat a termelőszövetkezetbe való belépés szükségességéről. Például 1959-ben a kolozsvári Képzőművészeti Főiskola igazgatóságának írott levelükben felkérték az oktatási intézmény vezetőit, hogy másodéves jobbágytelki hallgatójukat küldjék haza, mert a „szülőfalujában szervezés alatt álló társasgazdaságnak a szülei egyáltalán nem akarnak tagjai lenni, sőt még a magatartásuk sem helyes a szervező elvtársakkal szemben.”⁹⁶ Egy másik esetben a Régen Rajoni Néptanácshoz fordultak, hogy a pénzügyi osztályukon dolgozó falustársukat legrövidebb időn belül küldjék haza Jobbágytelkére a szüleihez, hogy meggyőzze őket a kollektívbe való belépésről. A kérvényben megjegyzi, hogy a rajon területén „ez az egyetlen falu, ahol nincs szocialista egység, és az ő szülei is passzív magatartást tanúsítanak a felvilágosító munkával szemben. Mivel államunktól kapja a fizetést, ezen feladat végrehajtásáért mint tisztviselő felel.”⁹⁷ A kolozsvári Unirea gyár elöljáróinak küldött dokumentumban ugyancsak egy tisztviselő hazaküldését kéri, hogy győzze meg szüleit. A család „3,08 hektár területtel rendelkezik, társadalmi eredete középparaszt, s nem is akar erről a kérdéstről hallani. Ezért kérjük, hogy mint lányuk, aki a mi államunktól kapja a fizetést legyen hazaküldve, mert kötelessége neki is ezt a feladatot végrehajtani.”⁹⁸ Válaszul a gyár elküldte alkalmazottuk nyilatkozatát, melyben az érintett így ír: „[...] tudomást szereztem az üzemünk káder osztályán ke-

95 SJAN Mureș, Primăria comunei Simbriasi: 5/1955 – 118–119.

96 SzKL: Nr. inv. 23. – 20/1959.

97 SzKL: Nr. inv. 23. – 20/1959.

98 SzKL: Nr. inv. 23. – 20/1959.

resztül, hogy szüleim akik Jobbágytelke /Simbrias/ községben laknak, vonakodnak a kollektív közös gazdaságba belépni. Az értesítés tudomásul vétele után azonnal írtam és megmagyaráztam szüleimnek annak fontosságát, hogy mit jelent a közös gazdálkodás és kértem őket, hogy mint a többi községi dolgozók, ők is csatlakozzanak a szövetkezethez. A fentiekől eltekintve azonban tudomásul kell hoznom az érdekelteknek, hogy nekem semmi befolyásom nem lehet ezzel kapcsolatban, mivel már 9 éve nem tartózkodom otthon. A földet, amint tudom elosztották három részre, amin gazdálkodik két testvérem és szüleim. Testvéreim már 30 éven felül vannak és én nagyon nehezen tudom velük megértetni ezt a kérdést, én aki már régen eljöttem és ugyanakkor a legkisebb vagyok. Amellett, hogy én eleget tettem kötelezettségemnek, gondolom a legfontosabb lenne testvéreimet felszólítani, akik dolgoztak és dolgoznak még ma is a gazdaságban. Ígérem, hogy a kérdést napirenden fogom tartani és minden telhetőt elkövetek úgy levélben, mint esetleg odautazásom alkalmával rábírom szüleimet, hogy csatlakozzanak a közös gazdálkodáshoz mely szerintem is a leghelyesebb és a szocializmus építéséhez legfejlebb út.”⁹⁹

A hatalom elképzelése az volt, hogy a szovjet mintát követő TOZ-típusú mezőgazdasági társulások létesítésével megnyílik az út a kollektívek megalakulásához (László 2009: 60). Ezekben a tervek szerint a földterület és a mezőgazdasági eszközök egyéni tulajdonban maradtak volna, a tagosított földeket pedig közösen művelték volna. Azonban a jobbágytelki „Együttes” nevet felvett mezőgazdasági társulás nem bizonyult sikeresnek.

Mondom mit akartak a társulással. Társaságot akartak csinálni, hogy a társaságba akkor haza lehet vinni a búzát, s kiszedheti otthon a szalmát s mindent. Csak kell társulni, hogy hozzák össze, hogy ne legyen annyi borozda, ne legyen így... Mennyi földet felszabadítunk, s nem tudom mi, ezt örökké politizálták a gyűlésekben... Hát jó, de abba nem igen egyezett a nép, mert itt a földnek a határa olyan, egyik hely első osztályú, másik harmadik s negyedik s ötödik s hetedik. Nem mind egyformán terem, s akinek jó földje van, azt ha nem ő kapja, más kapja, akkor ő bé van csapódva. S így örökké ellentét volt. Ezért maradt fenn a társas is. Mondom, öt kerek esztendeig, minden tavasszal méricskéljük a földet. Vittük a cöveket, ütöttük a cöveket, na ez a tiéd, mentek tovább, az a tiéd... Mikor oda került, hogy kellett vetni, már meg volt késve, akkor azt mondták, mindenki vessen ahol van a földje, mert így nem lehet a társast megcsinálni. S aztán így lemaradt az is. [...] Csak mondom, feszt gyűléstünk, s minden, s állandóan, de aztán ezért a kalapszalmáért mentette mindenki a társast is, a kollektívet is, mert nem lehet közösbe. Azt csak úgy lehet, hogy elhozom én is haza. Egy kicsi búzám van, itt kiszedem a szalmát, mert azt szálonként ki kell szedni, s azt ügyesen kell tárolni, s minden, mert másképp akkor nincs miből dolgozni. Na, ennyi volt... Aztán azután többet nem foglalkoztak. (M. L., férfi, sz. 1925)

99 SzKL: Nr. inv. 23. – 20/1959.

1960-ban Lokodi Gáspár plébános a következőket jegyezte fel a *Historia Domus*-ba: „Kemény évnek mutatkozik. A szociális mezőgazdaság beszerzése. »Társulás« [kiemelés az eredetiben – N. Á.] három formájával kecsgetetik a kiküldött szervezők a jónépet. Legyen az egyház az első, de a személyzet fenntartásáról nincsen szó. Már-már akadnak emberek akik előnyöket hajhászva és nem sokat érve az eljövendőhöz, alá is írtak. Elég bonyolult a helyzet. A pap kellene az első legyen. De mivel a magántulajdon a törvénybe biztosítva van. És a meglévő birtok az egyházi főhatóság gyámtulajdona. A pap nem mondhat le róla. Ideiglenesen a pap személye nem jöhet számításba.” (Historia Domus: 141.)

A vadadihoz hasonló erőszakos cselekményre nem került sor a jobbágytelki kollektivizálási kísérlet során, azonban mindenképp meg kell említeni az 1947–1960 között a falu plébánosi feladatait ellátó Lokodi Gáspár esetét, akit a hatalom a kollektív szervezések zárt börtönbe.¹⁰⁰

1905. augusztus 11-én született a közeli Mikházán. A hat elemi osztály után Szászvároson, Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen és Kolozsváron tanult, majd Gyulafehérváron elvégezte a főiskolát. 1930. július 6-án Majláth Gusztáv Károly szentelte pappá. Segédlelkésként Csíkszentdomokoson, Csíkcsatószezen, Csík-szentsimonban és Gyergyószentmiklóson tevékenykedett. A Fehér megyei Túrben volt plébános 1934 és 1947 között. 1939-ben a román hatóság hazaárulással vádolta, Kolozsváron elítélték, de hamarosan felmentették. 1947-től Jobbágytelkén teljesített plébánosi szolgálatot. Itt 1960-ban letartóztatták, bebörtönözték és csak 1964-ben szabadult amnesztiával. Ezt követően nyugdíjazásáig Nyáradszeredában volt plébános, azután meg Mikházára vonult vissza, ott halt meg 1988. november 3-án.

Jobbágytelki szolgálatát nehezítette, hogy az egyházközségi gondok mellett a hatalom folyamatos zaklatásának is ki volt téve, mivel a kollektivizálást és az egész kommunista rendszert nem nézte jó szemmel. Az úgynevezett békemozgalom iránt is ellenszenvvel viseltetett, illetve az 1949-ben feloszlatott görögkatolikus egyház környékbeli híveinek is misézett. „[Papjaik] még hozzánk is menekültek és éjjel miséztek a templomunkba. Kezdetbe a szomszéd román falvakból annyian jöttek a misére, mint a mieinken voltak. Lassankint lemaradoztak kb. 20-30 család azonban kitartott éveken át.” (Historia Domus: 136.) A rajoni sajtó újságcikkekben próbálta lejáratni. A hatóságok több alkalommal megpróbálták elvinni, de a falu népe kiállt mellette.¹⁰¹ „Az államvédelem 4 autó rakomány tisztjei is megjelentek miután több-

100 A helyi kollektivizálás konfliktusaira nem csupán Lokodi Gáspár plébános esete mutat rá, azonban ennek dokumentáltsága és a helyiek emlékezetében való megmaradása miatt került kiemelésre a korabeli események közül.

101 Bár a hatalmi erőszakkal szemben kiálltak papjuk mellett, a *Historia Domus* tanúsága szerint előfordult az egyházi előjárók és a hívek közötti konfliktus is. Riskó László plébános szerint „Jobbágytelke arról nevezetes, hogy az időközi ideiglenes lelkészeket kivéve, minden lelkésze ellen panas- és vádaskodással élt püspöke előtt. Igaz, hogy szomorú nevezetesség, melyre nem az egész hitközség, hanem a Tar János papot kidobó Kuruczok unokái tettek leginkább szert.” (Historia Domus: 3.)

szőr keresésükre nem találtak itthon. Egy szombati napon is kijöttem utánam. De a nép apraja-nagyja összegyűlt a plébánia körül és azt mondták, ha a papjukat bántják, az autóikat darabokra zúzzák és hátukra kötik és úgy viszik ki a faluból. Békét hagytak, de keményen megleckézettek, hogyha a béke mozgalomban nem működöm, nem kerülöm el a sorsom. Elmentek, mert a nép nagyon gyűlt és még a hodosi vásárról jövő román-magyar nép jövetelével mind zajosabb lett a tömeg.” (Historia Domus: 137.) Az is előfordult, hogy a hatóságok elől bujkálnia kellett: „Az állami hatóságok részéről csak folytatódik a hajsza. Úgy annyira hogy a plébániámon nincsen nyugalom. Sokszor kinn a határon szénaboglyákban v. Mikházán, v. Deményházán a rokonaimat vagyok kénytelen éjjel zavarni [...]. Jobbágytelki viseletben járkálok, hogy fel ne ismerjenek. Egy alkalommal a szőlőben dolgozom, mivel bizalmas értesítést kaptam Köszvényesről és Deményházáról, hogy mi a tervük a szekusoknak. Estefelé tarisznyával és kapával a hátamon jövök a falu felé. Hallottam a hátam mögött megáll egy sárga autó. Kiugrik belőle egy szekus tiszt. Kérdi: Nem látta, hol dolgozik a pap? De igen feleltem. Hátrább v. tíz parcellával. Ott láttam. Erre ott hagyva az autót futva lépnek vissza. Ez alatt én a sűrű szőlősbe bebújtam, amíg ők el nem tűntek a hodosi út felé. Ilyen és hasonló eseteim voltak. Hol a temetőben, hol az erdők bunkereibe aludtam, amit csak édesapámmal közölhettem, aki postáimat is odahozta.” (Historia Domus: 139.)

Mindezek ellenére – a falu gazdasági életét fellendítendő – elintézte, hogy egy segesvári szövetkezet Jobbágytelkéről vásároljon fel szalmafonatot.

A pap a korabeli erkölcsi változásokra is reflektált: „A templomlátogatás a lakosság arányszámához viszonyítva nem mondható éppen kielégítőnek. A vasárnap és ünnepnap megszentelésének parancsa nem olyan szent, mint hinné v. kívánható lenne. Kezd a hétköznapi munka szokássá lenni. A mezőgazdasági viszonyok igen éreztetik hatásukat. A gyűlések. A kultúrversenyek tendenciája mind ezt szolgálja. Igaz, hogy itt is látszik a kényszerhelyzet, de kezd természetessé lenni. [...] Van azonban egy igazi nagy bűn terjedőbe. Nem kell az 1-2 gyermeknél több „elvé” [kiemelés az eredetiben – N. Á.]. Nem hangos a szép pázsitos udvar a sok gyermek ropogós játszai zajától. A bölcsők ritkúlnak. A fiatal, dús keblű anyák ritkúlnak. A régi muskátli virágos ablakú székely házak tornácain kevesebben könyökölnek ki a jövő-menő után kíváncsiskodó fiatal anyák. Kevesebben gyűlnek össze a kalapköltők. Vinklis házak ablakain félig eresztett árbócszerű redőnyök mögül kevesebb a bölcsőben síró gyermek sírás, de gyakoribb a rákos beteg anyák jajj-kiáltása. Orvos, egészségügyi nővér, mentőkocsi türköl a kapuk előtt. Épülhetsz Jábbágytelke, ha nem szaporodol. Rádió-Televíziós rúdak a háztetőn hirdethetik a haladást, ha a családok ritkúlnak.” (Historia Domus: 140d.)

1959-ből származó bejegyzéséből kiderül, hogy a kalapok értékesítése körül is gondok alakultak ki: „A jól menő kalap vásár a segesvári kisipari Szövetkezet is bajt hozott a fejemre. Olyanok szerették volna az irányítását, akik írni se tudtak. Ilyen-olyan hátamegetti levelezgetések is voltak. A kántort is a kalap százalékából kellett volna fizetni. De bizonytalanra, biztost nem lehet építeni. A Szövetkezettel ideglenes volt a szerződés!” (Historia Domus: 141.) Néhány adatközlői visszaemlé-

kezésben is említésre került, hogy a felvásárolt szalmaáru körül kialakult helyzet is közrejátszott elítélésében.

Egy 1960-as néptanácsi iratban megemlíti a helyi vezetők, hogy felszólításuk ellenére sem hagyott fel a templomon kívül szervezett vallási megnyilvánulásokkal, illetve a táncos fiatalokat arra bízta, hogy előbb a templomba menjenek, és csak azután vegyenek részt a kultúrmunkában.¹⁰²

1960. szeptember 28-án letartóztatták, és a Marosvásárhelyi Katonai Ügyészség a BTK 209. paragrafusa 2. pontjának a) bekezdése és a 325. paragrafus 3. pontjának c) bekezdése alapján, a társadalmi rend elleni ténykedés, illetve tiltott kiadványok birtoklása vádjával a 123/1960. számú dossziéval bíróság elé állította.¹⁰³ A vádirat szerint az 1955-ös évtől kezdődően erőteljes ellenséges tevékenységet fejtett ki, azzal a céllal, hogy a hívekben gyűlöletet és ellenséges magatartást szítson a népi demokratikus rendszer ellen. Prédikációiban olyan kifejezéseket használt, amelyek a kollektivizálás ellen bujtogattak, családlátogatásai alatt a Román Népköztársaság nép demokratikus rendszere ellen buzdította. Emellett a szószékről rágalmakat szórt a rendszerre. Többek között azt állította, hogy a magyarok szenvednek, és nem élveznek egyenjogúságot. Felforgató tevékenységében Márton Árontól kapott, rendszerellenes körleveleket, utasításokat használt, amelyek a papokat a hívek között terjesztendő ellenséges propagandára szólította fel. Ezeket az iratokat házkutatás során elkobozták és bizonyítékként őrzik.¹⁰⁴ Egy másik dokumentum összegzi a nyomozás eredményeit, ebben az szerepel, hogy a pap 1956-tól végez rendszerellenes tevékenységet, és méltatta a magyarországi forradalmi eseményeket, óhajtva, hogy az átterjedjen Románia területére is. Ezek mellett arra bízta a híveket, hogy ne engedjék gyermekeiket a tánccsoportban való részvételre. Az iratban megemlíti, hogy Lokodi Gáspár részben beismerte a vádakot, de agyafúrt elem lévén a szembesítések során tagadta ellenséges tevékenységét.¹⁰⁵ A bíróság 1961. jún. 25-én visszaküldte az iratokat az ügyészségnek kiegészítésre. Peréről levéltári anyag nem került elő (Dávid szerk. 2006: 228).

A *Historia Domus*ban (valószínűleg az 1964-es amnesztiát követő szabadulása után, egy látogatáskor) a következőt jegyezte fel: „Személyem elleni harc folytatódik sikeresen és legyőztem! Isten kegyelme mindenütt velem volt és velem lesz!” (*Historia Domus*: 141.)

Lokodi Gáspár pere azonban nem hatott kellő megfélemlítő erővel a jobbágytelkiekre, a kollektív gazdaság megalapítása tovább váratott magára.

1959 végén erőteljes szervezőmunka zajlott, hogy a KB 1956. július 16–17-i plenáris ülésén elfogadott új típusú mezőgazdasági társulást hozzanak létre a faluban (Oprea 2005: 97, László 2009: 61). 1959. december 29–30-án megalakult az „Együttes” társas gazdaság.¹⁰⁶ 1960. január 19-én kelt levelében a Marosvásárhelyi Rajoni

102 SzKL: Nr. inv. 26. – 2/1960.

103 SJAN Mureș, Procuratura militară Țirgu-Mureș: 123/1960.

104 SJAN Mureș, Procuratura militară Țirgu-Mureș: 123/1960. – 41–42.

105 SJAN Mureș, Procuratura militară Țirgu-Mureș: 123/1960. – 47–60.

106 SJAN Mureș, Sfatul popular al raionului Reghin: 758/1960 – 1–27.

Pártbizottság bejelenti, hogy megindult a jobbágytelki „Együttes” társulás megalakításának iratait tartalmazó dosszié feldolgozása, és a bemutatott dokumentumok alapján jóváhagyja a mezőgazdasági területek három nagy egységbe való tagosítását.¹⁰⁷

Végül 1962 áprilisában a hatalom befejezettnek (és sikeresnek) tekintette a romániai kollektivizálást, új termelősövetkezetek megalakítására már nem került sor.

Egy 1963. november 15-én keltezett jegyzőkönyv tanúsága szerint valamilyen okból kifolyólag a kollektivizálás hivatalos befejezése után is napirenden volt a mezőgazdaság szocialista átalakításának témája: „Együttesünk a nyár folyamán vendégszerepelt Bánát tartomány Majlát községében, Kolozsvár tartomány, Kisbács, Csík rajon, Csíkpálfalva, Csíkszépvíz, Marosvásárhely rajon, Szováta, Hévíz rajon Borszék helységeiben, amelyek alkalmával meglátogattak több jól fejlett kollektív gazdaságot.”¹⁰⁸ Hogy erre miért volt szükség a táncegyüttes fellépései során, arra a dokumentumokból nem kapunk választ. Tény, hogy a jobbágytelki mezőgazdaság élet része volt az „Együttes” társas gazdaság, amely azonban a dokumentumok tanúsága szerint nem olyan szerepet töltött be, mint egy tényleges kollektív gazdaság, a gazdák saját eszközeikkel tovább művelhették saját földjeiket.

A táji adottságok miatt kevésbé jövedelmező mezőgazdaságot, olyan törvényes és tiltott mellékágazatok egészítették ki, mint a szalmafonás, pálinkafőzés és vágoállatokkal való kereskedelem. Ezek mind hozzájárultak a falu anyagi jólétéhez, egy olyan korban, amikor a vidék lassú leépülése zajlott. A kisüzemi, családi gazdaságokban a gazdáknak megmaradt a viszonylagos szabadságuk, ezzel szemben a kolhozosításban tervgazdálkodást kellett követni. A tervgazdálkodás irracionálisára, arra, hogy a hatalom mennyire nem figyelte a helyi gazdasági és természeti viszonyokra, illetve a gazdák valós igényeire, jó példa a Jobbágytelki Községi Néptanács Végrehajtó Bizottságának 1955. szeptember 4-i jegyzőkönyvének részlete, amelyből kiderül, hogy a rajontól kapott tervek értelmében szója termelését írták elő a helybéli gazdáknak. „A fenti kérdéshez hozzászólt Bárdi János mérnök is, aki ismertette a szójatermesztés nagy fontosságát, és kérte a képviselőket, hogy adjanak meg minden segítséget a Végrehajtó Bizottságnak a terv teljesítése érdekében. A hozzászólók vállalták, hogy megkísérlik e növény termesztését és meggyőzik környezetüket e feladat teljesítésére.”¹⁰⁹

A jobbágytelki példa nem egyedülálló, az ország hegyes-dombos vidékein szép számmal voltak olyan települések, ahol a kollektív gazdaságot nem szervezték meg.¹¹⁰ Például Sepsi rajonban Magyarhermány, Zalánpaták és Előpaták is elkerülték az átalakítást, és az első falu estében jelentős ellenállást tanúsítottak a helyiek (Máthé 2008: 185). Ugyanakkor arra is volt példa, hogy egyes településeken a gyengébb gazdálkodási viszonyok ellenére megalakult a kollektív (pl. Csíkszentdomokos

107 SJAN Mureș, Sfatul popular al raionului Reghin: 758/1960 – 17–19.

108 SJAN Mureș, Comitetul Raional Reghin al PCR: 191/1963 – 135–136.

109 SJAN Mureș, Primăria comunei Simbriași: 5/1955 – 105–108.

110 Romániában többé-kevésbé figyelembe vették a magasabban fekvő települések adottságait, ezzel szemben Albániában a hegyvidékre is kiterjesztették a kollektivizálást.

vagy Lövéte), de olyan falvak is voltak, ahol elsősorban politikai döntés eredményeként kerülték el a kollektivizálást (pl. Máréfalva) (Gagyi 2005).

Balla Antal tanácsbíró szerepe

A jobbágytelki kollektivizálási kísérlet korszakának kulcsfigurája Balla Antal, a helyi néptanács bírója, aki a korabeli eseményekre való visszaemlékezésekben a szövetkezetesítés elkerülésében fontos szerepet játszó személyként jelenik meg. Balla Antal 1926-ban született Jobbágytelkén egy hétgyermekes földművelő családban. Iskolai elvégzése és a katonai szolgálata után a helyi néptanácsnál vállalt bírói állást. A jobbágytelki, majd székelyhodosi tanácsnál 31 évig volt a tanács bírója, illetve 10 évig tisztviseelő. 1986-os nyugdíjazásáig a kulturális feladatok egyik megbízottjaként is dolgozott. 1945-től ő szervezte meg és vezette a Jobbágytelki Népi Együttest. Ez szervezői munkájának köszönhetően a falu meghatározó kulturális (kirakat)intézménye lett.

Ahogy Oláh Sándor tanulmányának „előrenéző” embere (Oláh 1998b, 2008: 311–328), úgy Balla Antal is próbál a hatalom híu szolgálaként és a helyiek érdekvépviseleteként működni, a két világ között egyensúlyozni. A helyi adminisztratív elit tagjaként rálátása volt a kollektivizálás folyamataira. Többek között az ő feladata is lett volna a helyi termelőszövetkezet megszervezése, azonban tudatában volt a mezőgazdaság szocialista átszervezéséből származó következményeknek, így ő is a kollektív minél későbbi megalakulásában volt érdekelt. A közeli Görgény-völgyének nem kollektivizált hegyvidéki falvairól tudomást szerezve, Jobbágytelke földrajzi adottságaira hivatkozva adminisztratív úton próbált kiutat keresni a tévesztés alól.

Volt egy falufelölös, Balla Anti, és az... hogy mondjam? Úgy is lehet, mondani, kiharcolta forma, mert a törvényeket valamennyire ismerte. A határ mivel dímbes-dombos, traktorral nem volt alkalmas minden részt megjárni, és akkor a létszám, a házszám 400-on fejtől volt. És ha mindenkinek a 30 árt kiadták volna, akkor nem maradt volna, amit rendszeren tudnák használni, még egy annyi se... Többfelé kellett volna osszák, aztán így ezért nem lett. Nem tudták... megértették, vagy hogy is fejezzem ki, hogy nem volt alkalmas a kollektivizálásra. És ez az ember nem hagyta magát, kiharcolta, hogy ne legyen, mert törvényellenes... Meg tudták volna csinálni, mindent megcsináltak, ami nem volt jó, azt is... de így törvényellenes volt, és nem hagyta magát, nem csinálták meg. Így maradt ki a kollektívól. (B. J., férfi, sz. 1944)

Balla Antalnak tulajdonképpen mediátor szerepe volt, a (helyi és magasabb szintű) hatalom és a faluközösség között. A közigazgatásban való jártasságát sok esetben arra használta, hogy lokális szinten előmozdítsa a falu érdekeit. Ugyanakkor a hatalom egyik helyi képviselőjeként kötelessége volt a kommunista hatalom és annak in-

tézményei iránti lojalitás. A kulturális életet is ennek alárendelve kellett megszerveznie. Kulcsszerepe volt a hatalom és a falu közötti kompromisszumnak: azért cserébe, hogy Jobbágytelke kimaradhatott a kollektivizálásból, a Balla Antal vezette táncsoporttal a szocialista kultúrpolitikába beleillő művészeti tevékenységet kellett kifejteniük. A falu folytathatta megszokott módon a gazdálkodását, kiegészítő gazdasági tevékenységekkel jólétre tehetett szert, a hatalom pedig felmutathatott egy falut, ahol a szocialista keretek között is élnek a hagyományok, és élénk kulturális élet zajlik.

Szabó Árpád Töhötöm rávilágít arra, hogy ebben a korszakban a helyiek és a hatalmi szféra között közvetítő mediátoroknak kiemelt helyük volt, ugyanis ők voltak azok, akik esetenként csökkenthették a közösségre nehezedő nyomást. A hétköznapi ellenállási stratégiák mellett a két világ közötti közvetítésnek vélhetően nagy szerepe volt a túlélésben (Szabó Á. T. 2009: 244). Gagyí József szerint a korszakbeli helyi vezetők nem mindig és mindenben voltak a külső hatalom hű és szervilis kiszolgálói. Származásuk alapján a közösséghez tartoztak, melynek érdekeit is figyelembe kellett venniük, szerepük szerint azonban részesei voltak a hatalomnak (Gagyí 2005). Steven Sampson a patrónus–közvetítő–kliens vertikális rendszerben értelmezi a helyi szerepeket. A patrónus olyan személy, aki az erőforrásokhoz való közvetlen hozzáféréssel rendelkezik. A romániai kommunizmus esetében ilyen patrónus lehet a helyi párttitkár, akinek kliensei ajándékokért, szolgáltatásokért vagy lojalitásért cserébe részesedhetnek az erőforrásokból. A patrónusok és kliensek között helyezkednek el a közvetítők (*brokers*), akik kapcsolataik révén tudnak hozzájutni az erőforrásokhoz. Ebben a megközelítésben a helyi párttitkár patrónusa a többi falubelinek, aki azonban a hatalom irányába közvetítőként léphet fel. A kontextustól függően a patrónus, kliens és közvetítő személye változhat (Sampson 1986: 48–49). Mivel Balla Antal egyaránt ismerte a helyi és a hatalmi logikát, tudta, hogy miként kell a kettő között egyeztetni.

A visszaemlékezésekből ugyanakkor látható, hogy a mediátori szerep speciális állapotot generált, bizonyos szempontból a faluközösségen kívül állóvá tette őt, illetve egy patrónus–kliens viszony is létrejött, amelyben tanácsos volt jóban lenni a hatalom helyi képviselőjével. Például Lokodi Gáspár egyik *Historia Domus*beli bejegyzéséből gúnyt érezhetünk ki vele kapcsolatban: „[...] a helyi Néptanács titkára az ügy buzgó és nagyszerűen politizáló táncos Balla Antink [...]” (*Historia Domus*: 140–140b). Munkájukból és kötelességeikből adódóan voltaképpen nem volt felhőtlen a viszony az egyház, illetve a hatalom helybéli képviselője között.

[...] tartottak tőle, mert ha nem mentek, akkor csinálhatott bajt is. A néptanácsra kell menni mindenért, s utána, ha megyünk, akkor nem kapja meg amit kér, vagy nem csinálja meg... (O. V., nő, sz. 1961)

Ő tudott segíteni is, meg tudott nem segíteni is. Nem azt mondom, hogy rosszat tenni, de akkor hagyta, hogy menjenek a dolgok a maguk [útján]... De ha akart, akkor tudott segíteni, az egyszer biztos. Mert nála volt a kenyér is, a kés is. (B. G., férfi, sz. 1963)

A bukaresti ételmérgezés¹¹¹ helyi narratíváiban a tanácsitkár a helyi közösségért, és a rábízott fiatalokért őszintén aggódó személyként jelenik meg, naplójegyzéséből is ez tűnik ki.

Egy interjúban így nyilatkozott kultúraszervező tevékenységéről és a kollektivizálástól való megmenekülésben játszott szerepéről: „Valóban álom volt, sokáig megfoghatatlan, de egyre inkább körvonalazódott. Volt hozzá fogódzóm a valóságban. Én beleszülettem egy oly hagyományba, amit csak folytatni, továbbépíteni kellett. Mi kilencen voltunk testvérek, heten nőttünk fel, de az ének és tánc ki nem fogyott közülünk. Véremben volt a móka. [...] Félrevezettem még az Atyaúristent is! [...] Én akkor a hodosi néptanácsnál dolgoztam. Hodoson hamar meglett a téesz. Úgy látszott, ez a sors vár ránk is. Aztán hallottam, hogy a Görgény völgyében nem lesz kollektív, mondom magamban, az istenit, akkor itt sem lesz. Szerencsére volt egy románul sem írni, sem olvasni nem tudó aktivista a néptanácsnál, akinek össze kellett állítania a papírokat, s felterjeszteni a rajonnak. Ő megkért engem, s aztán én beírtam gazdának még azokat is, akik sok éve nem laktak már a faluban, hogy minél kisebb birtokokról adhassanak jelentést. 441 családot írtam össze, pedig a gazdaságok száma 41 volt. Néhány nap múlva jött az ukáz fentről. Este megyek haza, édesapám ül szomorúan, csak úgy maga elé nézve: – Mi lesz velünk, Anti? – kérdezte nyugtalanul. Édesapám, nem kollektivizálunk! [...] Hibámat azzal álcáztam, hogy sokat tettem a kultúráért.”¹¹² Az itt említett, kiútkereső adminisztratív tevékenységnek konkrét levéltári bizonyítéka azonban nem került elő a kutatás során.

Balla Antal 2008. március 30-án, 82 éves korában hunyt el.

Mivel jelen kutatás jóval az egykori tanácsitkár halála után kezdődött, vele sajnálatos módon nem készülhetett olyan mélyinterjú, amely az akkori helyi történéseknek, az elitcsere lezajlásának vagy éppen a kulákosítási folyamatoknak az árnyalásában és jobb megértésében segíthettek volna. Ennek is köszönhető, hogy a kutatás csak a hiányos községi levéltári anyagra támaszkodhatott. Mindezek ellenére igyekeztem a korabeli hatalmi viszonyokat érzékeltetni a fellelhető dokumentumok és visszaemlékezések segítségével (lásd azokat a hivatalos leveleket, amelyek témája a vonakodó gazdák meggyőzése, vagy a jegyzőkönyvek, amelyek jól szemléltetik a helyi hatalom és a közösség viszonyát).

Szalmafeldolgozás

A kollektivizálási kísérlet utáni kiegészítő gazdasági tevékenységek között mindezek előtt a szalmafeldolgozást, a szalmafonást és a kalapkészítést kell megemlíteni, mely azonban nem egy új keletű dolog volt Jobbágytelkén, hiszen a 19. századból is vannak helyi meglétére utaló adatok.

111 Az ételmérgezés részletes bemutatása a kollektivizálás narratíváiról szóló fejezetben olvasható.

112 Forrás: https://kulturpart.hu/2008/04/07/_8222_hibamat_azzal_alcaltam_hogy_sokat_tettem_a_kulturaert; letöltés ideje: 2022. november 24.

A szalmakalap-készítés és a legjobb minőségű fonadék bölcsőjének Itáliát tartják, és a nép emlékezetében megőrződött eredettörténetek is gyakran az olasz frontot megjárt katonáknak tulajdonítják a mesterség Székelyföldre közvetítését. Ehhez az agyagos, kötött talajon megtermelt tarbúza (szakálltalan búza – *Triticum aestivum*) egyik alfajának szalmája jelentette az alapanyagot, ezt sok helyen (így Jobbágytelken is) *csóréfejú* búzaként ismerik. Ezen kívül az alakor (*Triticum monococcum*) volt a másik jelentős szalmafonáshoz használt gabonaféle. Ezek fennmaradása és fel-felbukkanása szorosan összefüggött a legújabb kori termelési módokkal, termelési céllal és a mezőgazdaság, illetve a tulajdonviszonyok háború utáni átszervezésével. A termelészövetkezetekben kezdetben hagyták, hogy a nép a közösbe adott földekről szedjen szalmának valót, de a tervgazdálkodásban természetesen a nemesített, nagyobb hozamú búzafajokat részesítették előnyben, amelyek szalmája alkalmatlan volt a minőségi fonat előállításához. Ez a kalapfonással foglalkozó családokat arra kényszerítette, hogy a háztájin, a belső kertekben természetesen fonásra alkalmas szalmát (N. Szabó 2006b: 59–60). Az alakor székelyföldi termesztéséről írott tanulmányában N. Szabó Magdolna megjegyzi, hogy a növényvel kapcsolatban leginkább csak a szóbeli közlésekre lehet támaszkodni, és az adatok olykor egymásnak ellentmondanak. Kőrispatakon úgy tudták, hogy az alakor „újkori génbankja” éppen Jobbágytelken volt, onnan szerezték azt be. Emellett szól az is, hogy a rossz földek miatt elmaradó kollektivizálás miatt fennmarhattak a régi művelési formák és a hagyományos gabonaneműek (így többek között az alakor is). Kiváló tűrőképességének köszönhetően az alakor pedig kedvelt növény volt a rossz termőtalajjal rendelkező, mostohább éghajlatú hegyvidékeken. Az önelátás keretei között megrekedt egyéni gazdaságoknál pedig sikeresen túlélte a nagyterméshozamú, nemesített búzafajok előretörését (N. Szabó 2006a: 274, 2006b: 60). A csóréfejú búza mellett az 1940-es évek elején terjedőben volt a jó termőképességű bánkúti búza, amelynek előnye az előbbivel szemben, hogy termést is adott, kevésbé kényes, az időjárás viszontagságai sem viselik meg annyira. A szalmafonás szempontjából Jobbágytelken ezt is előnyben részesítik a magas hozamúakkal szemben (Szabó E. 1998: 35).

Már 1879-ben Kozma Ferenc is szót ejt a jobbágytelki és környéki szalmafonásról, amely mintegy 360 családot érintett (Kozma 1879: 298). Konkrét adat a tevékenység jobbágytelki kialakulásáról nincs, Szabó Enikő szerint a néphagyomány egyik változata úgy tartja, hogy ősidők óta jelen van, másik változat szerint pedig az 1831-ben plébánossá kinevezett Bocskor Lajos hozta magával a tudást Bözödről, hogy a szűkös megélhetést biztosító mezőgazdaság mellé egy alternatív kereseti forrást biztosítson a falubelieknek (Szabó E. 1998: 34, Balla et al. 1961). Ezt az információt azonban fenntartással kell kezelnünk. Bocskor Lajost (1774–1846) 1801-ben szentelték pappá, pályáját Kolozsváron káplánként kezdte, majd 1803-tól kerületi jegyző, volt. 1806-tól 1817-ig Jobbágytelken szolgált. 1826-ban alesperes és szentszéki ülnök lett. 1836-ban¹¹³ visszatért Jobbágytelkére, ahol 1846. november 23-án

113 A *Historia Domus* szerint 1837-ben (*Historia Domus*: 3).

halt meg (Bicsok 2012: 62, Historia Domus: 3). Az adatok alapján kijelenthető, hogy Bocskor Lajos nem egykori böződi plébánosként, és nem 1831-ben vezette be a kalapkötést Jobbágytelkén. Szabó Enikő tanulmányában megemlíti, hogy adatközlője (Balla Antal) szerint a kalapkötés meghonosításának körülményeiről maga Bocskor Lajos plébános számol be a jobbágytelki a *Historia Domus* lapjain, de többszöri gondos vizsgálat után sem talált erre utaló bejegyzést (Szabó E. 1998: 34). Hozzá hasonlóan jómagam sem találtam ilyen adatot az egyházi dokumentumban. A Balla Antal-féle községmonográfia – ugyancsak tévesen – a következőket írja: „A határ kicsinessége és a természetes szaporulatok, a megélhetőségük megkönnyebbítése az 1830-tól 1840 ott lakott Bocskor Lajos római katolikus plébános Böződ község szalmakötés és kalap házi-iparát vezette be.” (Balla et al. 1961: 4.)¹¹⁴ Mindez azonban nem zárja ki annak lehetőségét, hogy más időpontban, böződi mintára tényleg a plébános járt közben a kézműipar jobbágytelki fellendítésében.

Ezt a kalapkötést egy pap hozta bé Bocskor... Nem tudom, minek hívták... Böződről... 1827-ben kezdte el itt ezt a kalapkötést. Azután sok mindenre reájöttek maguktól az emberek. Sokfélét kitaláltunk. (O. V., nő, sz. 1961)

Orbán Balázs leírásában is találunk utalást erre a tevékenységre: „E falu ipara, mely a szomszéd falukban is elterjedt, a szalmakalapkészítés, melylyel ki egész Beszterczig és Kolozsvárig kereskednek; M.-Vásárhelyt százait lehet az idevaló igen szép székely leányoknak látni, kik ily szalmakalapokkal megrakodva vonulnak csapatonként a heti vásárokra.” (Orbán 1870: 87.) A *Historia Domus* vonatkozó megjegyzése: „A jobbágytelki nép szorgalmas. Kell is, mert határa gyenge és nagy gondozást kíván; de ha a földnek megadják az övét, oly buzát terem, hogy az alföld sem különbet. Buzát termel már csak azért is, hogy a szalmát szalmakalap kötéshez felhasználhassa. Téli időszakban minden háznál készítenek mintegy 100–200 férfi és női kalapot, melyet régebben a Mvásárhelyi piacon értékesítettek; de ma már e piacot jobbra a böződieknek hagyták, s a jobbágytelki kalap elárúsítására mindinkább Szászrégen, Teke, Lekencze és Besztercze piacza szolgál.” (Historia Domus: 16.)

Hát tudja, régen [a kollektivizálás előtt] az első menet a kalappal kissé problémás volt az eladás. Meg kellett fonni, s akkor kézileg megvarrni. Mert gép se volt akkor senkinek egyáltalán... S akkor el egészen Beszterczig, Lekence, Naszód, ezekre a helyekre, s itt Régen, Vásárhely és itt a környék... Mert ez a falu volt itt a környéken, aki evvel a meszeriával¹¹⁵ inkább foglalkozott. Más faluban nem igen foglalkoztak. Jobbágytelke volt a kalapfonatban híres. És itt is sok olyan volt, hogy nem volt... nem tudott termelni, mert nem volt földje se. S azok inkább el-ementek egy kicsi napszámot, ahol kaptak,

114 Itt kell megemlítenem, hogy három korábbi tanulmányomban hibát követtem el, amikor az adatokat nem ellenőriztem kellő odafigyeléssel, illetve rosszul értelmeztem őket, és téves információkat közöltem a kalapkötés eredetét tekintve (vö. Nagy 2015a: 207–208, 2015b: 187, 2017a: 52).

115 Mesterséggel (rom.)

s akkor még bédolgoztak evvel a kalapfonattal. Arra ügyeltek, hogy kerít-senek össze szalmát, hogy tudjanak előkészíteni a fonatnak való szalmát, s ebből élt Jobbágytelke. Melléje vettek egy-egy kicsi disznót, ha olyan volt, hogy sikerült... Télidőben, karácsonyra levágták, s avval kihúzták a telet. (B. J., férfi, sz. 1942)

„én is fontam a kalapot, s minden félét. [...] Eladtuk. Jöttek a szedők és vitték el. Volt elején, még őseink akkor megvarrták s úgy vitték Besztercére, Lekencére, olyan helyre, ahol vásár volt. Oda mentek, a hátukon vitték, s adták el, s úgy. (S. E., nő, sz. 1930)

Lokodi Gáspár plébános idején sikerült megállapodást kötni a segesvári Cro-textil szövetkezettel (Balla et al. 1961), amely nagytételben felvásárolta a helyiek-től a fonatot, így egyfajta intézményes keretet is kapott a tevékenység. A plébános 1949-ben a következőket jegyezte fel a *Historia Domus*ba: „A nép között is leállt a háton szállítás a kész kalap vásárokba járás. Mivel a segesvári kisipari Szövetkezettel való kapcsolat olyan pénz jövedelmet biztosított a népnek, hogy nem volt érdemes a tekerő üzérkedés, sok erkölcsi hátránnyal járó idő pazarlása. Mindenki olyan szép összeget kapott, aminek az lett az eredménye, hogy megkezdődött a falu szép vinklis házainak egymási utáni építkezése. Évenként 10-15 új ház épült. Kaláka segítségével. Volt olyan napi felvásárlás, hogy 20,000 Leit osztottam ki. 16 hónap alatt egy millió Lei-t adtam a jó népemnek! Ez pedig a stabil pénzben igen jó ár volt. Ezért a nép bizalommal is volt, amit a hatóságok nem néztek jó szemmel, mivel a munkásosztály a dolgozó nép vette kezébe irányító szerepét. Az egyháziaknak már nincs joguk!” (*Historia Domus*: 135.) A községmonográfia kiemeli, hogy a falu lakosságának a földművelés és a háziiparként végzett szalmafonás biztosít megélhetést. Az utóbbi történetét ismertetve megállapítja, hogy „a mai életüknek a legnagyobb forrása a szalmafonásból kapott jövedelmük” számít, illetve azt is, hogy ez a háziipar nagy fejlődésen ment keresztül, és a szalmából készült tárgyakat Bukarestbe, Moszkvába és Budapestre is eljuttatták (Balla et al. 1961).

Bár a szalmafonatok nagyobb részét felvásárolta a segesvári szövetkezet, a fennmaradó anyagból továbbra is készítettek kalapokat, és vásárokon eladták azokat.

1955-ből származik az a kérvény, amelyet a falubeliek egyenesen az állam első emberéhez, Gheorghe Gheorghiu-Dej-hez címeztek. Ebben engedélyt kérnek, hogy Kolozs tartományban is értékesíthessék az elkészített szalmakalapokat. A kérvény szövege a következő:

„Szeretett Gheorghiu-Dej elvtárs!

Mivel a múlt tapasztalat alapján tudjuk, hogy Gheorghiu-Dej meghallgatja a szegény ember panaszát, így bátorkodtunk mi alulírott Régen rajon, Jobbágytelke község dolgozói egy nagy kéréssel fordulni Gheorghiu-Dej elvtárshoz.

Egyszerű szegény munkás emberek vagyunk! Községünk igen népes, viszont a földterület nagyon kevés, úgyhogy a mindennapi kenyér megkeresése végett kénytelenek vagyunk egy kis háziiparral is foglalkozni. Ezt a munkát apáink, sőt nagy-

apáink is végezték. Megtanítottak minket a szalma ügyes feldolgozására, amelyről Gheorghiu-Dej elvtárs is meggyőződött személyes látogatása alkalmával.

A házilag szépen elkészített kalapot mi szoktuk eladni a piacon. Ebben a Kormányunk is adott segítséget, mert a múltban az ország területén bárhol árulhattunk. Az új tartományok megalakulása alkalmával a jó kalappiacaink mind Kolozs Tartományhoz kerültek. Mi kérvényt küldtünk, hogy engedjék meg Beszterce, Naszód és Betlen rajonokban is az árulást, mert másképp nem tudjuk biztosítani családunknak a mindennapi kenyeret. Az engedély meg is jött, csak Kolozs Tartomány jóváhagyása hiányzott, amelyet kértünk, de sajnos a Tartomány visszautasította.

Hogy hol van a hiba, nem tudjuk.

Kérésünket azon meggyőződés alapján bátorítottuk küldeni, mert személyes tudomásunk van arról, hogy többnek is van engedélye az egész ország területén az árulásra.

Bízunk abban, hogy miután Gheorghiu-Dej elvtárs kezében kerül kérésünk, engedélyt kapunk arra, hogy bár Beszterce, Naszód és Betlen rajonok piacain is árulhatjuk kalapjainkat.

Jobbágytelke, 1955. április 19.

HARCOLUNK A BÉKÉÉRT!¹¹⁶

A jobbágytelki kollektivizálási kísérlet időszakáról szóló visszaemlékezésekben gyakran előfordul az a monda, mely szerint azért kerülte el a falu a kollektivizálást, mert a szalmatárgyakból ajándékot vittek a vezetőnek, akinek annyira megtetszettek azok, hogy mentesítette a falut a termelősövetkezet alapítása alól. A történet levéltári, írásos nyoma ugyan nem bukkant fel a kutatás során, de a kérvényből kitűnik, hogy a párttitkár valóban találkozhatott a jobbágytelkiek díszes tárgyaival egy – talán tartománybeli, szászrégeni vagy marosvásárhelyi – látogatása alkalmával.

[...] *Gheorghiu-Dej akkor ő azt mondta, ezt a községet megmenti, ezért a szalmamunkáért.* (M. L., férfi, sz. 1925)

Érdekességként megemlíthető, hogy a távolabbi vidékeken is ismert és elismert jobbágytelki szalmafonást és kalapkészítést más falvak is követendő példának látták. Egy levéltári adat tanúsága szerint 1958-ban például egy gyergyóremetei ferences levélben kérte a jobbágytelki plébános segítségét, hogy küldjön egy jobbágytelki asszonyt vagy leányt, aki megtaníthatja a gyergyóiaknak a kalapkötést, mivel az ottani kereseti lehetőségek megcsappantak. Hogy a remeteiek szándéka megvalósult-e, arra a kutatás során nem derült fény.¹¹⁷

Barabás László a jobbágytelki jószágot bemutató tanulmányában kiemelte, hogy a településen a második világháborúig csak sarlóval arattak, a kaszával való aratás

116 SJAN Mureș, Primăria comunei Simbriași: 104/1955 – 5.

117 Részlet a levélből: „[...] Úgy tudom, hogy a jobbágytelkiek ebben mesterek. Legyen szíves, egy jóra való asszonyt vagy leányt szerezzen nekünk, aki jól érti a mesterséget. Legyen élelmes, talpraesett, jómegjelenésű akinek van egy kis tekintélye, hogy meg tudja tanítani az idevaló népeket.” (GyFL–MGyl: 446/b. Plébániai iktatott iratok – 1. doboz)

csak azután terjedt el. Aratáskor a kaszára kávéat tettek, arra rongyot csavarva pedig kaszagereblyét csináltak. A sarlókat a deményházi és iszlói kovácsoktól vásárolták (Barabás 1978: 33). A sarlóval való aratás előnye az, hogy a búza nem gazolódik össze, hanem egy irányba dől, így könnyebb felszedni és markot kötni belőle. Szabó Enikő tanulmányában megemlíti, hogy az 1990-es években a kaszát és a sarló mellett már kaszagépet is használtak az aratáshoz, de nagy tapasztalat kell ahhoz, hogy a géppel ne gazolják össze a szalmát és ne törjék össze a szálakat. „A jégeső által levert búzát viszont csak sarlóval szabad és lehet aratni. Kombájnnal kalapnak való szalmát aratni nem lehet, mert a gép összetörné a szálakat, a kalapkötéshez pedig ép, hosszú szálakra van szükség.” (Szabó E. 1998: 35–36.) A hosszas előkészítési folyamat után a szalmát fonattá kötik, melyet a helyiek *kalapkötésnek* neveznek. Ez egy ősztől tavaszig, általában otthon, de a fonó helyi megfelelőjében, a *céban* is zajló folyamat. Szoros összefüggés van a szalma minősége és a belőle készült fonat mintája között. Minden szalmatípust más tárgy elkészítésére használnak fel (Szabó E. 1998: 36–38). Az 1950-es évek elejétől préselni is szokták a kalapokat, melyeket előbb Szászrégenbe, majd Marosvásárhelyre vitték fizetés ellenében préseltetni. Az 1960-as években a székelyhodosi termelészövetkezet tulajdonába került kalapprés és kalapvarrógépek is kerültek. Ezek a kollektív gazdaság mellék-iparágaként működtek, és két embert alkalmaztak működtetésükre. Az így befolyó jövedelmet a gyengén működő kollektív használta fel saját szükségleteire. Ettől a korszaktól kezdődően főleg Hodoson préseltettek a jobbágytelkiek. Az 1990-es években kalapot csak azok préseltettek, akiknek ipari engedélyük volt, és piacra jártak. Az eladásra váró kalapjaik mellett családtagjaik fejedőit, illetve a falubeliek kalapjait is préseltették (Szabó E. 1998: 38–39).

A kutatás idején már csak nagyon kevesen varrtak kalapot, prés csak az egyetlen iparengedéllyel rendelkező mesternél volt. A falubeliek többnyire csak a szalmafonatok készítésével, illetve szalmából készült dísz tárgyak előállításával foglalkoznak. Előbbieket a kalapkészítők, utóbbiakat kereskedők vásárolják fel.

Eladásra való állattartás

A szalmafonás mellett egy másik jelentős jövedelemforrása volt a helyieknek a vágómarha tartása,¹¹⁸ melyet az állam szerződéssel felvásárolt tőlük. Barabás László 1978-as tanulmányában megjegyezte, hogy az állattartás a jobbágytelkiek egyik legfontosabb jövedelmi forrása (Barabás 1978: 34). Ehhez kapcsolódott a borjak levágása és húsának eladása is, ami annak ellenére, hogy tiltott tevékenység volt, mégis gyakran előfordult a faluban.

118 Természetesen a kollektív gazdaság hiánya miatt az egyéni gazdaságokban megmaradtak a tejüért tartott szarvasmarhák is.

Így fogat félém nem igen volt nekem, mert én inkább bikaborjúkkal, növendékekkel foglalkoztam. Szerződtem le az államnak, s adtam le, avval foglalkoztam. Egy fejőstehenem volt, s aztán bikaborjú, s ünőborjú... már nem tudom, más vállalat volt, aki ilyen növendék... vette át a bikákat... a vágóhidra adtam be, avval foglalkoztam. (K. Zs., férfi, sz. 1935)

...asztán csináltunk szerződést is. Bikaborjúkat neveltem, s arra kaptunk kukoricát. És akkor még pótolunk... volt, na... egy kicsi, hogy tudjuk felhizlalni őket, mert az már a mi érdekünk volt. Ha egy 600 kilós borjút beadtunk, jó összeget kaptunk belőle. Ha bár nem is fizették olyan magas árban, akkor jobb értéke volt a pénznek. Ez így ment. (B. J., férfi, sz. 1942)

S bikaborjút, mikor bejött a borjúszerződés, akkor azt is tartottam. [...] [Megérte] mert három bikaborjat tartottam vagy kettőt a fejőstehen mellett. Mikor megnőttek 4-5 mázsások, akkor... 500 kiló, s akkor beadtam. [...] Kijöttek ide Székelyhodosra, a barompiacra, s ott volt a mérleg, nézték meg, s vitték el, s fizették ki. (B. K., férfi, sz. 1936)

És akkor, ugye volt a moslékja, ami megmaradt az állatokat tudtuk hizlalni vele. S jó kövér borjúkat tudtunk, s a tehének is több tejet adtak. Onnan is fel tudtuk hizlalni az állatokat, disznókat is avval könnyű volt tartani. Ez így volt, na. Aki szorgalmasan utána állt... [...] Örökké tiltva volt... a borjívágás is, a pálinkafőzés is, de az sohase volt, hogy Jobbágytelkén ne lehessen borjűhúst kapni, vagy pálinkát kapni... valahogy úgyis kideszskurkálódott¹¹⁹ a dolog. Olyan emberek jöttek kontrolba is, hogy megértették, s még ők is kaptak... (B. J., férfi, sz. 1942)

Az RKP Jobbágytelki Alapszervezetének beszámolójából kitűnik, hogy 1967-ben 694-ről 724-re emelkedett a szarvasmarhák és 248-ról 256-ra a fejőstehenek, illetve szinte ¼-ével nőtt a juhok száma. Hangsúlyozzák, hogy a gazdák „mindjobban felismerve és kihasználva a szerződés-kötési előnyöket, nagylétszámú állathizlalásra és nevelésre kötöttek szerződést. Így ebben az évben, vagyis 1967-es évre 483 drb. állatra kötöttek szerződést, melyből 21 drb. disznóra. A leszerződött állatok ellenértékében a dolgozók több mint egymillió lej jövedelemre tettek szert, valamint 34 vagon kukorica olcsónároni tulajdonába, mely pénzbeli jövedelmi forrásuk érezhetően meglátszik lakásuk és házuk tájának gyarapodó berendezésében, amit tükröz az is, hogy ebben az évben több mint 20 szobabútort, több kerékpárt és rádiót vásároltak hangszóróval felszerelve, s ugyanakkor több mint 20 drb. lakóházat és gazdasági épületet építettek. A jövő évre dolgozóink ezidáig 479 drb. állatszertződést kötöttek, melynek ellenértékében újabb gazdasági előnyökhöz jutnak.”¹²⁰

119 r. kibogozódott, megoldódott.

120 SJAN Mureș, Comitetul raional Reghin al PCR: 279/1967 – 27–32.

Az eladásra tartott állatok kapcsán fontos megjegyezni, hogy egy 1989-es statisztika szerint a magángazdaságok kevesebb, mint 10%-át birtokolták az ország területének, de az állatállomány 34%-át biztosították, illetve egyes termékek esetében majdnem a felét biztosították az országos termelésnek. Ekkor az egyéni gazdák tulajdonában 600000 domb- és hegyvidéken működő gazdaság volt. Ez az agrárterületek mintegy 9,6%-át tette ki, mégis az ország állatállomány egyharmadát, a tej és hús több mint felét, a burgonya több mint 40%-át biztosították (Neményi 1997: 10–11). Tehát a magyarországi (ahol a piacra termelő háztáji gazdálkodást elismerték) vagy a jugoszláv (ahol alapvetően fennmaradtak a paraszti kisgazdaságok) – helyzethez hasonlóan Jobbágytelke és más kiváltságos helyzetben megmaradt települések fontos szerephez jutottak a lakosság élelmiszerellátásában.

Pálinkafőzés

A kommunizmus ideje alatt egy másik kiegészítő kereseti forrás a pálinkafőzés volt, mellyel a mezőgazdaság szűkös jövedelmét pótolták ki. Míg a szintén mellékes pénzforrást biztosító állatfelvásárlás és a kalapnak való szalma fonását az állam felvásárlásaival integrálta a szocialista gazdaságba, addig a szeszes italok előállítását állami monopólium volt. Ennek ellenére a helyiek a kertekben megtermő gyümölcsökből saját használatra és eladásra is főztek pálinkát. A karhatalom pedig igyekezett ezt meggátolni, illetve szankcionálni.

Annak idején is főzték, de ha megfogták, vitték el az üstöt, minden. Akkor még megbüntették, s minden. Most nem. Most az út szélére kiteszi, s ott főzi. Nem törődik senki. [...] Hát, elmentünk volt Régenbe... hát ez a Lőrinc Bernát bá, 32 litres üveg volt megtöltve dupla fenékdeszkával, érted? Ügyesen az üvegek be voltak rakva. S mikor jött a milícia ott az izénél, s vizsgálta a szekereket, hogy italfélét nem, vagy valami, hát ő elhúzta a csikot. Hát ott voltam, én a szekeret nem hagyhattam el. A lovamat s a szekerem. Hol a gazdája? Hát mondom, az előbb itt volt, most honnat keressem meg? Ezek aztán felvették az oldaldeszkát, s akkor látták az üvegeket, akkor felvették a fenékdeszkát. 32 litres üveg volt megtöltve pálinkával. Na, azt mondják, nem számít, ha nem az enyém a szekér, s üljek fel, s fel kell hajtani a milíciára. Hát én kire hagyjam itt a szekeret s a lovamat, hát én nem mehetek senki szekérével. Elékerül a gazdája, az vigyáz a maga szekérére, azt mondja. Maga hajtson a milíciára. Fel kellett menjek, ember. Megfogtak, s fel a szekérre, s fel a milíciára. Na, felhajtunk oda, s ügyesen oda kellett álljak a lova mellé, s lefényképeztek. Fel volt véve az izé, hogy hogy áll a pálinka a dupla fenékdeszka alatt. S engemet levettek, s aztán írja alá egy papírt, hogy nem az enyém az izé... ki volt állítva. Nem az enyém a szekér, mert a gazdája elfutott, elment, s én kellett felhajtsam erőszakkal a lovat. S akkor aztán csináltak egy papírt, hogy a gazdája, mikor elékerül, mondjam meg,

hogy menjen fel a milíciára. Hát, az nem ment oda, az otthagyt a pálinkát, mindent, arrafelé se ment. (M. L., férfi, sz. 1925)

Mert akkor tiltották. Mikor az ember ha csinálta, le kellett menjen a kapuhoz, s lefelé nézzen, felfelé, hogy a milicár nem jön, mert amikor meri le, az a pár[lat] szagot csinál. S aki kiállította, hogy az ügyeljen, a másik dolgozott, merte le... Ha véletlenül jött, akkor megállt, és akkor az a pár[lat]szag nem jött. Hanem észrevette, amikor arra vitte a szagra. Vagy ha füstölt. [...] Akkor nyári időben, vagy valami ilyenkor, [kimentek a hegyre és nézték,] ki füstöl? Mert, ha főzi a pálinkát, abban a helyben tüzel, s a füstje... (M. B., férfi, sz. 1929)

A visszaemlékezések mellett levéltári források is tanúskodnak a pálinkafőzők elleni eljárásokról. Például 1961 júniusában a Régen Rajoni Törvényszék értesítette a Székelyhodosi Néptanácsot,¹²¹ hogy egy helyi lakostól egy pálinkafőző üstöt és pálinkát koboztak el. Ugyanakkor felkéri a helyi Néptanácsot, hogy jelezzék, igényt tartanak-e a lefoglalt javakra. Nemleges válasz esetén azokat értékesíteni fogják. A Néptanács válaszában jelezte, hogy nem tart igényt az üstre.¹²²

Adatközlőim is tudnak a pálinkafőzés miatt kiszabott börtönbüntetésről, eszközök elkobzásáról, de kiemelik, hogy a hatóság megvesztegetésére is lehetőség adódott, illetve jól működött veszély esetén egymás figyelmeztetése is, ami jól mutatja a jobbágytelkiek összetartását.

Csak úgy [lehetett megélni], ha főztünk egy kicsi pálinkát. De azt is csak úgy, hogy nem lehetett... Ha a milícia megfogott, akkor vitte az üstöt... Na, de valamivel muszáj volt pótolni, ha nem, nem lett volna mindenre pénz. Nem úgy volt, hogy az öregeknek adták a nyugdíjat, mert akkor nem... (S. E., nő, sz. 1940)

Aki olyan volt, s máskor kellett fizetni neki, elintézni. Úgy hogy egy keverésnek az ára, mert így mondtuk, amennyi pálinka lett, azt oda kellett adni neki. Hogy ne büntesse meg, s az üstöt hogy elvegye. [...] De már olyan volt a nép, amikor a [fináncok] alul jöttek a faluvégén oszt már felfelé, egy megindult, s mondta, vigyázzatok... (M. B., férfi, sz. 1929)

Olyanok voltak az emberek, és mai napig is olyanok, hogy az alsó faluvégén a rendőr megjelent, akkor öt perc múlva a felső faluvégén tudták. Mondták meg. Csak jött, s mondta, akár hányszor jön, mindig zárt kapukat kap. Pedig itt nem szokták zárni a kapukat. (O. V., nő, sz. 1961)

121 A dokumentumban tulajdonképpen tévesen Jobbágytelki Néptanács szerepel, mivel a település ekkor már Székelyhodoshoz tartozott.

122 A válasz nem említi a pálinkát.

...akkor úgy volt, hogy nem volt minden háznál üst, hanem voltunk kinn nagybátyámnál, ahol lakott... nappal egyik főzte, éjjel a másik főzte, s vittük házról-házra. Mindenki vitte, s egy liter pálinka kellett vámba neki. Az ment mindig a pálinkafőzés, amióta visszaemlékszem. [...] Ha megfogták, vitték el az üstöt, és még be is zárták. Még emlékszem magyar időben kicsi gyermek voltam, még a kakastollasok is keresték a pálinkafőző üstöket. (K. Zs., férfi, sz. 1935)

Utóbbi idézetből az is kiderül, hogy az illegális pálinkafőzés már a kommunista rendszer előtt is bevett és a hatalom által üldözött gyakorlat volt. A visszaemlékezés azonban nem részletezi, hogy volt-e lehetőség a magyar királyi csendőrökkel való egyezkedésre, lefizetésükre, illetve az sem tudható meg, hogy milyen technikákkal játszották ki a pálinkafőzőket kereső karhatalmat. Adatközlőm kiemelik, hogy az illegalitás ellenére ez az akkori jólét egyik fontos eleme volt, mindig lehetett pálinkát és (tiltott vágásból származó) borjúhúst vásárolni, illetve az ezekkel szerzett jövedelem a falukép, az építkezések változására is hatással volt.

...az már volt örök létig. Volt, volt. Sokat csináltak. Avval nem lehetett dicsekedni, az olyan dolog volt, hogy nem volt senkinek se engedélye. Az csak olyan fekete mesterség volt. De abból is jött... [...] Örökké tiltva volt... a borjúvágás is, a pálinkafőzés is, de az sohase volt, hogy Jobbágytelkén ne lehessen borjúhúst kapni, vagy pálinkát kapni.” (B. J., férfi, sz. 1942)

...ugye ment a pálinkafőzés, arra fordítottuk rá, és abból az akkori világban nagyon jól lehetett élni. És akkor épültek ezek a házak. (B. G., férfi, sz. 1963)

A pálinka társadalomban betöltött szerepeiről írott tanulmányukban Kádár Kincső és Tímár Krisztina kiemelik, hogy az illegális pálinkafőzés és -kereskedelem egyfajta informális-illegális módja volt a különböző tőkékhöz való hozzáférésnek. Minderre azért volt szükség, mert a kommunista diktatúra alatt a tőke hivatalos módon történő felhalmozására csak korlátozottan volt lehetőségük a gazdáknak. A pálinkafőzés elősegítette a szimbolikus tőke kialakítását, és a helyi kapcsolatok mellett sok esetben a külső, aszimmetrikus kapcsolatokban egyfajta cinkosság megteremtésében, a kölcsönös jóindulat jelzésében is szerepet játszhatott. A pálinkafőzés és a pálinka az informális gazdaságon belül is fontos szerepet tölthet be, mert a hatalmi helyzetben levő személy jóindulatának megnyerését is lehetővé teheti (Kádár–Tímár 2008: 164–170). Erre jó példa az a helyi monda, miszerint a felelős hivatalnokokat a pálinkával (és hússal) való lefizetés tántorította el Jobbágytelke kollektivizálásától.

[Balla Antal titkár] *Fogott egy pár embert, vitték szilvapálinkát s borjúhúst, s elrendezték, hogy ne legyen kollektív. Elég irigység volt, a hodosiak a mai napig irigyliek. (O. V., nő, sz. 1961)*

Természetesen tiltás alá eső alternatív gazdasági stratégiák megléte nem feltételezi azt, hogy Jobbágytelkén csak törvényen kívüli eszközökkel lehetett megélni, és egy korrump társadalommal van dolgunk. Ezek csupán olyan kiegészítő tevékenységek voltak, amelyek a legális (földművelés, szalmafonás, állattartás) mellett másodlagos vagy harmadlagos szerepet kaptak. Ugyanakkor nem egyedülálló és specifikus jelenségről van szó, ezek a tevékenységek más (kollektivizált és nem kollektivizált) falvakra is az jellemzőek voltak.

